

Ценко Барев

ИЗБРАНИ СТУДИИ

София, 2023

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

© Ценко Барев, автор, 2023

ISBN 978-619-01-1257-0

ЦЕНКО БАРЕВ

**ИЗБРАНИ
СТУДИИ**

Съдържание

Преценка на ценностите	7
Криза в обществените идеали	19
Драгиев – Стамболийски (двайсет години задружен живот)	27
Договорът в Ньой и управлението на БЗНС	49
Лозанските конференции	81
Южните славяни (произход – социален живот – традиции)	91
Православната църква и византийският феодализъм	101
Богомилското движение	107
Религиозни секти: гностици, месалийци, манихейци и павликяни	108
Богомилите	114
Доктрината на богомилите	123
Организация на Богомилската църква	125
Социални елементи в богомилското движение	128
Заключение	157
Балканският проблем в светлината на европейската политика	161
За автора	189

Преоценка на ценностите

Не повече от преди половин столетие един немски философ, известен на цялото човечество със своята лудост и оригиналност, се бе заел с голямата задача да „преоцени ценностите“ на многовековната човешка култура, да направи една коренна ревизия на постиженията, които е осъществил човешкият гений в борбата си срещу суровата действителност, и да покаже кое от старата заслужава внимание и може да ползва поколенията, както кое е причината за поражението на толкова много изживени неправди, нещастия и страдания в живота на обществото.

Една наистина гениална по замисъл идея, която, ако можеше да бъде реално осъществена, щеше да допринесе неимоверна полза не само за научната и културна мисъл, но и за политико-обществената дейност на човека, защото, ако човешкият ум успееше да обхване цялостно и критично старата многовековна съкровищница и я пречисти от ненужните плевели и ако успееше да проанализира основните корени и причини, които в един или друг случай на историята са подтиквали човешката мисъл и дейност към различни по естество противокултурни и противосоциални проявления, то ние, децата на двацетото столетие, с тая основно и аналитично ревизирана човешка култура бихме били по-други, отколкото сме, и не бихме вървели така главоломно и така упорито към своето самоунищожение; не бихме се надпреварвали в едностранчивото развитие на науката и техниката, за да създаваме изключително оръжия, които, вместо да носят радост, отмяна и удоволствие за широките народни слоеве, им дават само смърт, разрушение, глад и социални бедствия.

Поддържа се, че ако оригиналната, но много навременна идея на безумния Фридрих Ницше не бе останала само неговата жалка идея на неуравновесения му ум и характер, а бе се подела общо и координирано от страна на мнозина представители на научната и обществена мисъл, от хора, които имат дългогодишна сериозна, обективна и научна подготвеност, и се започнеше прочистването и „преоценяването“ на ценностите, на отделянето на здравото в нашата култура от гнилото, на творческото от упадъчното, на прогресивното от реакционното и назадничавото, ако се потърсеха общите причини за из-

вратеното, ненормалното и неестественото, което така или иначе често пъти в различни исторически периоди е създавало трусове, войни, революции, социален упадък, духовно робство и пр., подтиквало е не само отделни единици, но и цели народи да вървят към своето самоунищожение, и ако най-после преоценена, пречистена, обновена, нашата история на културата и обществото се дадеше като систематизирано ръководство, правилник и помагало, което трябва да проучи, разбере и усвои човек, в неговия личен и обществен живот сигурно щяха да се победят много от грешките на предишните поколения, щеше да се разбере истинският път на духовното и обществено развитие, щеше да има изработен един наистина научнообективен и цялостен мироглед за живота. Така не ще се върви през глава и слепешката напред към неизвестното бъдеще, където сега наред до дървеното рало, до паламарката и брадвата на селянина стоят и мощните открития като самолети, радио, телевизия, атомна енергия и пр., които обслужват човека при уреждането на неговия живот, но го и плашат, стряскат и правят едно страховито и с нищо неоправдано боязливо същество...

Но идеята на Ницше си остана само негова идея, към която той се зае с упоритостта на един неуравновесен и оригинален мислител. Целият останал културен свят му се изсмя иронично и позволи на тоя чудак с неговата непоследователна, но буреносна мисъл, да я разработи по своему, по ницшевски, и вместо здрави, научни и положителни анализи и изводи, вместо научно и обективно третиране на сложните общокултурни проблеми, вместо полза за човечеството той даде една парадоксална и наистина оригинална, но и злобно-шеговита преоценка на духовните ценности. Тя е, която доведе до объркване не само „сврѣхчовека“, но и положителната човешка личност и послужи впоследствие на известни реакционни среди и кръгове от тая объркана ницшевска философия да изковат меч срещу истинската наука и нейните представители, както и срещу културните и социални стремежи на широките народни маси. Последователите на Ницше (който беше само един есеист и философ) надминаха учителя си и станаха застъпници на една политическа идеология, от която се гледаше на народа така, както пише и учи в книгата си „сврѣхчовекът“. Според него това е непросветена, невъзпитана и негодна за нищо тълпа, която е позволено, па и наложително да се третира като бездушна материя, да се използва за определени налудничави цели като пушечно месо, може да служи като оръдие в ръцете на един „сврѣхчовек“, на един богоизбран. Отначало този е олицетворяван в Бисмарк, после в кайзер Вилхелм II, а в наши дни образ на Ницше в сврѣхчовек са Хитлер и Сталин. На хилядолетната човешка култура тия по „рождение духовни аристократи“

не гледат по-добре и с друг поглед освен със същия, с който гледат и на народните маси. И нея считат, че е рожба на подобни „духовни величия“, „полубогове“, а не на упорити и вековни борби и жертви на милионите онеправдани селяни от всички краища на света! Културата не е и не може да става достояние на народните маси, защото те са я осквернявали, не са израснали до това високо и достойно място, за да се ползват от нейната милост и благодат.

Ницше не допринесе нищо добро със своята гениална и оригинална идея, за да подобри и внесе повече светлина в културния и обществен живот на човечеството. Той тръгна по една линия, която изведе и него, и последователите му, и философията му пред една пропаст, пред която всички заедно бяха се надвесили и не след много се сгромолясаха и самопогребахат!... Но това все пак струваше доста скъпо на народите, защото една фалшива догма се бе загнездила като бодил в обществения и културен живот, където остави страшни опустошения и поражения на душите и умовете на хората.

В същото това време другите умове и светила на научната и културна мисъл имаха по-други занимания. Те мъдруваха, тълкуваха и критикуваха писани някога, но забравени поради ненужността си за човечеството и за неговия прогрес творби на неизвестни писатели и философи, мъчеха се да преповтарят казаното от великите древни мъдреци, оригиналичеха по свой маниер със стила и формата, следваха сякаш предписанията на официалната наука и се мъчеха да не влязат в такт с не всякога обективното съществуващо тогава обществено мнение. По тоя начин те стояха далеч от пакостното дело на последователите на Ницше в разрушаването на духовните ценности, а не бяха близо и до народа, до неговите болки, до неговите нужди, до неговата култура и неговите обществени идеали. Такъв хаос имаше и в областта на обществения живот, и в обществено-политическите учения и движения. Там никой след Маркс не се бе постарал да направи една основна критика и ревизия на обществените ценности, придобити в процеса на дългите и нескончаеми социални и политически борби, които така много разкъсваха историята през последните два века!...

Социолозите и обществените деятели винаги излизаха от гледищата, че трябва да бъдат страна в даден социално-политически спор, обаче страна в рамките на дотогава съществуващите школи и движения, без да се стараят да потърсят по-другаде и по-надълбоко причините за социалните злини, които като законно явление сполетяваха ежегодно трудовите народни маси.

Едните бяха марксистите, които посредством икономиката и нейните фатално изразени от Хегел и преработени от Маркс закони търсеха обяснението

за социалното неравенство в обществото и чрез тях искаха да го спасят и лекуват. Другите бяха на противната страна и там било чрез Малтус – говореха също за фаталните неизбежности на войната, революцията, глада, социалните болести, резултат от несъразмерността в размножението на населението, което върви в геометрична прогресия, и производството, чието развитие расте в аритметична, – било чрез австрийската или класическата школа, където се силеха да отхвърлят Марксовите доводи, умуваха безплодно върху някой маловажен за обществото проблем.

Самото общество също изживяваше тежка духовна и материална криза, а науката и културата бяха жертва на своята немощ да помогнат на това общество, да помогнат на своите собствени творци и създатели, каквито са милионите страдащи човешки същества, пръснати по всички краища на земната шир. В тази духовна криза, където идеалите бяха поругани и забравени, културата и науката изоставени, народът обезправен и безсилен да се справи с трудностите на своето ежедневие, намериха добра почва за развитие упадъчните движения, регресивните школи в литературата, изкуството, науката. Духовната мизерия бе обхванала все повече и повече човека и това послужи като добро и примамливо средство за Ницшевата философия за „сврѣхчовека“, за силната личност, която единствено е била в положение да промени пътя на общественото развитие.

Впрочем диктатурата си пробиваше вече път, войнолюбие то растеше и обхващаше все повече хора, нахалството и цинизмът на няколко самозабравили се политици и монарси надминаваше всички допустими граници, а народните маси — вечно ангажираните в труд и производство работни селски и градски слоеве, се огъваха под тежестта на собствената си мизерия, на собствената си духовна и физическа слабост и безсилие. Вековните културни ценности, макар и непреоценени, се тъпчеха безмилостно под разярения ботуш на въоръжения до зъби милитаризъм. Великите идеи за демокрация, за свобода, за правда, за братство и мир гаснеха като забравени догорели свещи и пълна тъмнина падаше като погребален плащ върху немощната снага на народите. Добрите и верни Марксови ученици бяха намерили и добре заучили ония страници от евангелието на своя учител, където се говори, че само диктатурата на пролетариата и кървавата световна революция ще спасят човечеството от гибелно падение!... Диктатурата – кряскаха по стъгди и мегдани, – а не демокрацията, насилието – а не свободата, благоденствието на малцинството, но не това на болшинството, ще спасят обществото и културата от разпадане и ще съживят мъртвата снага на умиращия живот, ще му дадат сили и средства, за да преживее във вековете!... Каква трагедия за човека!

Не творческото, ценното, прогресивното, а изопаченото, недоразвитото, упадъчното от културата се взимаше като идеал от тия малокултурни и фанатични апостоли на диктатурата!... Не богати по обхват и съдържание социални чувства и разбирания на човека, не неговите обществени и семейни традиции и обичаи, не неговата богата и съдържателна народна култура, не неговият социален и задружен живот се взимаха предвид при разглеждане на проблема за човека като социален тип и творец, а класовият, груповият, личният егоизъм и материален интерес бяха мярката, от която изхождаха жалките авторитарни оръдия и носители, за да реформират и превъзпитат него и неговия обществено-културен живот...

Демокрацията, която създаде цветуща култура векове преди Христа, която доведе до цветущо положение съвременната наука и нейните гениални открития, оформи съвременните културни, социални и политически институти, която изведе човешкото същество от полуживотно и го направи господар на Вселената, която му гарантира свободата, която му даде духовен простор, която обогати неговия ум, реформира и подобри неговия личен, семеен и социален живот, се намираще наистина в тежка криза, в упадък, в прогресивно забвение. Тя губеше себе си, своята вековна традиция и славно минало, а със себе си и всичко, което се е съграждало от дълбока древност до днес върху нейната могъща снага!...

В този момент на духовна криза за целокупното човечество, когато външно изразеният видим политически упадък на демокрацията водеше след себе си неизбежната катастрофа за всички исторически ценности на духа и когато тая катастрофа беше пред очите на всички, на обществената арена се появи като светлинен метеор възродителното земеделско движение, което идейно, социално, духовно, па и физически отхвърли с един замах всяка идея за диктатура, която проповядваха в братско разбирателство Марксовите ученици и Ницшевите последователи. Земеделското движение бе това, което успя да направи „преоценката на ценностите“ на духовната и материална култура, но не в стила на Ницше, нито в този на Маркс, а в духа и с разбиранията на истинската наука, на истинските научни познания, на истинските нужди, желания и възжеления на трудовите селски маси, които непоқварени и чисти духовно и физически бяха успели да запазят още в естествен вид това, на което ги бе учила природата и от която черпеха сили, за да устоят на общата криза и упадък.

Земеделското движение през своето многовековно съществуване бе основано върху демократичните традиции и разбирания, то бе сраснало дълбоко с тях, защото и те бяха дело и рожба също като него на милионите безименни селски същества. Земеделското движение бе неотлъчна част от творческата

народна култура и бе усвоило най-ценното от нея, която поначало бе дело на тия скромни, но упорити работници. Покварата и изопачеността не бяха ги засегнали. То вървеше успоредно и в унисон с доказателствата на научната мисъл, придържаше се близо до народните повели и нейните велики жизнено закони, от обсега на които живее и твори човекът. В морално отношение стоеше на висота, от която следваше неизменно истинските предписания на Христовата религия.

Въпреки обективните условия, които съществуваха, земеделското движение не бе успяло да се появи до началото на тоя век като самостоятелно и независимо от другите социално, идейно, философско и реформаторско учение, а съществуваше неизменно в живота на човека и обществото като спонтанно и стихийно, понякога с изразен висок революционен и социален замах, движение, където селските маси през различни времена на историята са си служили с него като отдушник на техните селски неволи. Това обаче не всякога е било сясно концентрирани, кристализирани и оформени идеи и съзнание за социално справедлив живот. То служеше дотогава повече като основа, като майка, от която последователно са се раждали и откъсвали, сучели сокове и енергия други разнородни по вид, характер и цел социални, религиозни, философски и други учения и движения, съществуването на които е било краткотрайно и обикновено са изгасвали и умирали на общественото и историческо поприще подобно на едnodневките. Тяхното значение за науката, културата и обществения живот е било и си е останало нищожно и ограничено. Тъй като те не са можали да обхванат, разберат и вникнат дълбоко в духовната същина на богатата селска душа, където господстват и живеят наистина висши вродени и придобити в процеса на хилядолетните борби и живот качества и заложби за едно велико обществено и културно строителство, за едно основно реорганизирано и преформирано общество, поставено на нови принципи, съградено на нови основи и начала, съществено различни от миналите. Това обаче е скрито като подземно богатство, през което са минавали поколения след поколения, без да го открият и използват, докато най-после човешкият гений го открива и посочва като помощно средство в борбата за култура и прогрес.

Земеделското движение, макар и неосъзнато, но стихийно и инстинктивно, печели опити, дава поука, дава знания и укрепва ценностите на селските маси, които в дългия наниз на вековете се дължат на морална и физическа чистота. Идва обаче един критичен момент за човечеството, където земеделското движение излиза не вече несъзнателно, а съзнателно и творчески, като динамична сила, която ръководи обществото, обновява неговата измършавяла и немощна снага и вдъхновява всички смели набези в борбата с тъмните анти-

културни, антисоциални и антидемократични сили, за да донесе и завоюва за всички хора повече правда, повече светлина, повече свобода, да прочисти, с една дума, пътя на прогреса, културата и демокрацията.

Земеделското движение разкъса лекото покривало, което го скриваше от погледа на света и му се показва в своя истински естествен вид с оформена и научно издържана идеология, и то в един наистина исторически момент, когато демокрацията и демократическите институти и традиции, науката, културата и културните ценности, обществото и обществените идеали, човекът и човешкият ум бяха поставени на тежки и смъртоносни изпитания между чука и наковалнята, на кръстопът и върху тях тегнеше присъдата на неминуемото пълно унищожение. Върху тия вековни блага скоро щеше да се извие последният танц на покварата, разврата и пияните оргии на тълпите... Ценностите на историята бяха забравени и не съществуваха вече. Културните постижения бяха криво преоценени от предубедени и болезнени философи. Социалните идеи бяха изопачено тълкувани и грижливо забулени в неясните догматични доводи на площадно пищните и примамливи фразеолози и демагози, които с рядко желание щедро подхранваха долните инстинкти на човека, ласкаеха неговите животински нагони и се готвеха необезпокоявани от никого да го хвърлят като малко и смешно оръдие в братоубийствената кървава касаница...

Идеята за световната революция беше пусната като въздушно балонче в обществото, за да подмамва илюзиите на хората и по тоя начин по-безболезнено и по-леко да привиква трудовите маси към нея като към нещо весело, с което с музика, с песни и накрая с малко сбиване и кръвчица ще се дойде до така желаното „световно щастие“, „световно братство“ и „световно благоденствие“... От другата страна узряваше по същия начин и идеята за „свръхчовека“, преобразена в идеята за необходимостта от военния милитаризъм, от нуждата от общ военен поход, и тя се носеше като ароматен мирис във въздуха и дълбоко се вдишваше и поемаше от всички, без много да се мисли и разсъждава...

На разумния и трезв човешки индивид, на зрялата човешка мисъл не се даваха обективни условия и възможности да излезе из тоя изкуствено създаден обществен и политически хаос, за да може критично да обсъди създаденото положение и да потърси други средства и други пътища за спасение... Много видни представители на науката, изкуствата, обществената дейност и пр. се бяха отвлекли и откъснали от народните си и от техните истински нужди... Те плуваха по общото течение, без да имат сили, кураж и смелост да застанат на своя пост като верни войници и апостоли на науката и демокрацията...

На света и на човечеството предстоеше един избор: или революция, за която го подготвяха десетилетия наред Марксовите апологети, или общ военен поход – господството на „здравия дух“, на дисциплинирания военен милитаризъм и военна машина, за която не само мечтаеха, но се подготвяха упорито заместниците на Наполеон и Бисмарк. И едните, и другите криеха майсторски своите истински намерения, които не обещаваха и не предвещаваха нищо хубаво за трудовите народни маси... Или революция, а след нея диктатура на пролетариата – едно съмнително в морално и духовно отношение малцинство, или свещен военен поход за установяване диктатура на военния милитаризъм, където на човешкия живот се гледа като на средство за постигане на повече власт и блага за неколцина духовно покварени аристократи.

Или... или... това беше период на истинско главозамайване, на истинско объркване и изместване на обществото от неговите естествени пътища за развитие, от неговите исторически традиции и неговите истински задачи. Обществото въпреки всичко бе спасено, културата не можа да бъде унищожена, човечеството не бе хвърлено в добре подготвената кървава баня само защото в часа на отчаянието и в общата самозабрава излязоха със смел, открит, твърд и непоколебим глас едни иначе скромни, но безпримерни по своята храброст, ум и сила борци, които бяха надарени със стоманено-челичена воля, за да се противопоставят на общия хаос и общата уплаха и да покажат в спасителен вид истинските пътища и идеали за свобода, за наука, за култура и за народовластие, по които трябва да вървят и които трябва да следват трудовите народни маси, за да излязат на спасителен оазис. Това бяха основоположниците и идеолозите на аграризма, това бяха все истински синоне на народа, които живееха при него, разбираха неговия богат духовен мир, чувстваха величието на неговото човечно сърце и неговите разбирания за общественост, за възпитание, за семейство, за стопанска независимост. Това бяха събраната мъдрост на вековете в борбата с природата и с негодите на живота. Това бяха тия, които успяха при изключително тежки условия да преоценят и оценят ценностите на човешкия дух, на човешката култура, на демокрацията и постиженията на науката. Без фрази, без умувания, без парадности и призоваване на светкавиците, а с книга, перо, жива реч и слово, с делова и практична работа очертаха в ясна и лесно достъпна форма истинския смисъл и цел на земеделското движение като ратник и защитник на социална правда, за истинска наука и култура, за демокрация, за свобода, за хуманност и човечност, за мир, хляб и братство между хората, за общество без тирани и потиснати, без роби и господари, за общество, където обновеният човешки дух, воден от свободни и независими хора, ще гради общест-

веното и народно добруване и не ще допусне мизерията, насилието, глада, тъмнината и войната.

Земеделското движение преоцени ценностите не само на материалната и духовната култура, но и ценностите на отделния човешки индивид, на неговите морални качества и заложби, които са качества и способности на един биопсихологичен тип, а не на механична материя, не на оръдие, а на жива твар, която може да мисли, да чувства, да разсъждава и която има правото сама и без принуда и насилие да определя своето място в живота на обществото и обществените борби.

Та самата наука за живота – биологията, е доказала по един безспорно научен начин, че в основата на живота стоят не само простите механични процеси от физико-химичен или икономически порядък, на които ни учат някои представители на идеалистичния и метафизичен Хегелов и Марксов диалектизъм, а има и сложни материални от биофизиологично и биопсихологично естество процеси, чиято съвкупност и взаимодействие дава импулса за растеж и развитие. Това вярно научно доказателство е послужило на научния биоматериализъм, на научната земеделска концепция да погледне на човека и неговия обществено-културен живот не като на един механичен инструмент, като на едно обикновено бездушно средство, а като на жив организъм, който природата е надарила със сърце, с разум, със сетива и който в процеса на съзряването си е надминал далече високо своите предшественици от животинското царство. Неговото главно оръжие в борбата за съществуване и културно издигане не са изключително инстинктите, към които прибегват често политическите хамелеони, забравяйки цялостния душевен образ на човека и чрез раздухване на слабостите и страстите му искат да наложат на човечеството един кървав и жесток режим на тъмнина и насилие. Това са висшето съзнание, дългът, съвестта, разумът, които са господари на делата на човека. Те са неговото условие, за да бъде човек, а не животно, творец на обществена наука, на стопанско благосъстояние, на семейство, а не рушител, баща учител, възпитател, свещеник, общественик, поет, художник, държавник. Щом следователно човешкият индивид е дораснал до съзнанието за обществен и задружен живот, след като е създал своя човешка култура и цивилизация, след като е създал научни институти, чрез които опознава и се справя по-лесно с многостранните проблеми на действителния живот, и след като е създал свои социални, културни и политически учения и организации, чрез които защитава своите неотменни права и свободи в обществото и държавата, той не може да бъде третиран така, както идейно и практически искат да сторят това носителите на идеята за силната точност и тия на диктатурата на пролетарското малцинство.

Човешкият индивид сам, без принуда и без насилие разбира и чувства своите задължения към обществото, които заедно с културата се развиват в успоредна посока, и без чуждо вмешателство е готов да отдаде своята дан не само към заветите на старата история, но и към общото човешко бъдеще, където са устремени погледите на всички съзнателни същества. Но всичко това прави не механически, а биоматериалистично. Готов е да се слее и изгори за общото благоденствие и разрешението на всички проблеми, които са вълнували неговите предшественици и ще продължат да вълнуват и неговите приемници, но творчески, съзнателно. Заслугата на съзнателния човек е от историческа важност, защото в борбата си за повече светлина и правда в живота е успял да надхвърли и надживее егоистичната и индивидуална мярка за обществено добруване и се е прелял в общите болки, общите радости, общите идеали на себеподобните си братя. Ето защо земеделската идеология, биоматериалистичният мироглед са се откърмили и създали само върху верните доводи на науката и културата и винаги си служат при разглеждането и третирането на социалните проблеми само с научни обективни доказателства. На социалния живот и социалните борби земеделската идеология не гледа метафизично, а реално и с практически средства и методи се стреми да премахне язвите, които разяждат семейството, държавата, обществото. Творчески реформи, солидно законодателство, народна просвета, демократизиран обществен живот, справедливо разпределение на придобитите от производството блага, равни права и равни задължения, съграждане на кооперативни институти, социална взаимопомощ, свобода на слово, печат, сдружавания, свободно вероизповедание, премахване на духовните ограничения, гарантиране на личната сигурност, зачитане на човешката личност и пр. са основните условия и елементи, с които аграризмът повдига общо жизненото и духовно равнище на народните маси. Не войни, не революция, не кърви и разрушения, а мир, творчество, строителство са неговият проблем, неговата идеология, неговата задача в живота на обществото.

И естествено е, че земеделското движение, земеделската идеология, земеделските организации, пръснати по земята бавно, но с много сили, с много труд, с много упорита работа и много жертви успяха да дадат на човечеството един голям, един велик, един могъщ идеал, който и днес след толкова борби, след толкова войни и катастрофи, след толкова стопански и политически кризи, след толкова завинаги пропаднали стари кумири си остава вечен и неувяхващ идеал, към който се стремят с еднаква сила както селянинът от бедната и усамотена хижа, така и работникът от мизерната мансарда и пушечна фабрика, интелектуалецът и представителят на научната мисъл от своята канцелария

и работен кабинет. Земеделският идеал е плът от плътта на многострадалния човек, проникнал е дълбоко до сърцето му, обхванал е ума му и той е, който му дава сили, дава воля, дава смелост, за да излиза и днес в това кърваво царство на диктатурата да брани свободата, да брани правата, да брани културата и да мре, без да се стресне под меча на озверения палач...

Това успя да даде за половин век земеделското движение на човечеството, на неговата наука, култура и общество. Половин век живот беше достатъчен, за да обхване света, да го обнови и да му даде един правилен исторически път на развитие, където се върви не към мрачните перспективи на една диктатура, на една изопачена култура, а към светлите хоризонти на народовластието, където висши разбирания за наука, за морал и напредък движат човешката дейност. Тук идеалът не е потъпкване на личната свобода, унищожаване на личната самоинициатива, поругаване на завещаните традиции, обичаи, вярвания и най-после лишаване на човека от правото да разполага с богатата на собствения си труд и на земята, която е предавана от векове от бащи на синове, както на това ни учат и проповядват представителите на „аристократичната“ и „пролетарската“ диктатура.

Преоценката на ценностите на живота, за културата, за общественото развитие са дадени на човечеството не от представителите на упадъчната философия, където братски са си кръстосвали ръце Маркс и Ницше, Сталин и Хитлер, военната диктатура е пролетарската, а от смирените чисти като кристал, верните на народните традиции и разбирания, от познавачите на истинската природа на човека, от архитектите на народовластническото общество, от творците на прогреса, от създателите на народното творчество и народното изкуство. С една дума, основоположниците на аграризма, каквито са Янко Забунов, дядо Цанко, Д. Драгиев, Дим. Наумов, Ал. Стамболийски, Ал. Димитров, Д. Петков, Сергей Румянцев, Никола Д. Петков и милионите техни ученици и последователи.

Земеделското движение успя да преоцени ценностите и да положи солидна основа за развитието на всестрания стопански и духовен напредък на обществото. Широкият друм на прогреса е прочистен най-после и по него могат победоносно да шестват безсмъртните земеделски идеи – носители на правдата, истината, мира, любовта между хората. Александър Стамболийски беше тоя великан, който успя да затвори последната страница на старата история и да отвори новата, където със светли златни букви написа магическите думи: свобода, мир, народовластие!

Светът наистина има с какво да се похвали утре пред историята и поколенията...

Ницше и Маркс си отидоха, погребали заедно една опустошена от техните наследници и последователи епоха, след като ни оставиха само кръв и сълзи...

Александър Стамболийски и безименните негови последователи ни откриха пътя към истината, където силна слънчева свобода и братско единомислие съединяват хората от всички пътища на изстрадалата земя. Най-последната преоценка на ценностите е направена и бодрата вяра в правдата и свободата движи с еднакъв темп сърцата и умовете на творците на материалната и духовната култура...

Бъдещето впрочем е по-хубаво и по-надеждно и затова животът заслужава да се живее цялостно и пълно... Младите поколения има да вкусят от него и да оставят една наистина светла диря след себе си, а тя ще бъде дирята на истинското народовластие...

Сирос, октомври 1947 г.

Концентрационен лагер